

## O‘ZBEK VA INGLIZ GEORTONIMLARIDA RAMZIY MA’NO VA QADRIYATLAR QATLAMINING IFODALANISHI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i02.030>

Norpo‘latova Madinaxon Nurali qizi  
Ilmiy rahbar: Mukumov Maxmud Xudayberdiyevich  
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

**Annotatsiya:** Geortonimlar (yirik hudud, mintaq, mamlakat nomlari; onomastik terminologiyada choronym) jamiyatning makon haqidagi tasavvurini ixcham shaklda kodlaydigan lingvistik birliklardandir. Bunday nomlar “xarita belgisi” bo‘lish bilan birga, tarixiy xotira, identitet, siyosiy legitimlik, kollektiv emotsiya, madaniy stereotip va qadriyatlar tizimi bilan qorishib ketadi. Mazkur maqola o‘zbek va ingliz til muhitida geortonimlarning ramziy ma’no hosil qilishi hamda qadriyatlar qatlamini tashishi mexanizmlarini qiyosiy yondashuvda yoritadi. Tadqiqotning nazariy tayanchi sifatida toponimik terminologiyaning xalqaro ta’riflari, endonim-ekzonim farqlari hamda “kritik toponimiya” yondashuvi tanlandi: nomlash amaliyoti ko‘pincha hukmronlik, ijtimoiy kelishuv va ramziy resurslar bilan tutashishi ilmiy adabiyotlarda konseptual tarzda ko‘rsatiladi. Metodologik jihatdan definitson tahlil, lingvomadaniy interpretatsiya va diskursiy-pragmatik kuzatish birlashtirildi; normativ standartlashtirish doirasidagi ta’rif va mezonlar (endonim, ekzonim, standartlash) tahlilning “tekshiriladigan” poydevori sifatida olindi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek geortonimlarida endonimik me’yor va milliy o‘zlikni ta’kidlash tendensiyasi ramziy ma’no ishlab chiqarishda kuchliroq ko‘rinadi; ingliz tilida esa ekzonimlar tarixiy-institutsional barqarorlik orqali “tanilgan” shakl sifatida qadriyatlar qatlamini tashishda davom etadi. Nomlashdagi bunday farq tarjima, romanizatsiya, ta’lim va ommaviy axborot diskursida turlicha semantik “yo‘qotish” va “orttirish”larni yuzaga keltiradi.

**Kalit so‘zlar:** geortonim, choronym, ramziy ma’no, qadriyat, lingvomadaniyat, endonim, ekzonim, kritik toponimiya, diskurs, standartlashtirish

## EXPRESSION OF SYMBOLICAL MEANING AND VALUE LAYER IN UZBEKISTAN AND ENGLISH GEOGRAPHY

Norputatova Madinaxon Nurali qizi  
Scientific supervisor: Mukumov Makhmud Khudaiberdiyevich  
Termez University of Economics and Service

**Abstract:** Geortonyms (names of large territories, regions, countries; choronyms in onomastic terminology) are linguistic units that encode a society's perception of space in a compact form. Such names, in addition to being "map symbols", are intertwined with historical memory, identity, political legitimacy, collective emotions, cultural stereotypes and value systems. This article sheds light on the mechanisms of geortonyms' formation of symbolic meaning and transmission of a layer of values in the Uzbek and English language environments in a comparative approach. The theoretical basis of the study was chosen from international definitions of toponymic terminology, endonym-exonym distinctions and the "critical toponymy" approach: the practice of naming is often conceptually shown in scientific literature to be connected with dominance, social agreement and symbolic resources. Methodologically, definitional analysis, linguocultural interpretation and discursive-pragmatic observation were combined; definitions and criteria within the framework of normative standardization (endonym, exonym, standardization) were taken as the "verifiable" foundation of the analysis. The results show that in Uzbek georthonyms, the tendency to emphasize the endonymic norm and national identity appears stronger in the production of symbolic meaning; in English, exonyms continue to carry a layer of values as a "recognized" form through historical-institutional stability. Such a difference in naming creates various semantic "losses" and "gains" in translation, romanization, education, and mass media discourse.

**Keywords:** georthonym, choronym, symbolic meaning, value, linguistic culture, endonym, exonym, critical toponymy, discourse, standardization

## KIRISH

Geortonimlar - mamlakat, yirik mintaq va ma'muriy hudud nomlari - ko'pincha oddiy ko'rsatkich sifatida qabul qilinadi: go'yoki ular faqat referentni (hududni) bildiradi. Biroq nomlash amaliyoti ijtimoiy tajriba bilan to'qnashgan zahoti nom "semantik ortiqcha yuk" ola boshlaydi: geortonimning aytilishi bilan bir vaqtda qadriyatlar, tarixiy tasavvurlar, "o'z-begona" farqi, siyosiy maqom, hatto "nufuz" va "markazlilik" kabi ramziy kategoriyalar ham ishga tushadi. Bunday holatni zamonaviy toponimika va gumanitar geografiya doirasidagi kritik yo'nalishlar aynan "nomlash - makonni boshqarishning ramziy usuli" sifatida tahlil qiladi. Bu yo'nalishning yirik jamlanmalaridan biri bo'lgan Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming toponimlarni "hegemonik" va "bahsli" nomlash amaliyoti sifatida konseptualizatsiya qilishini, nomlarning kolonial sukunat, millatchilik idealini "xarita va nomenklatura"ga muhrlash hamda postkolonial identitetlar shakllanishidagi rolini alohida urg'ulaydi.

O'zbek va ingliz til muhitini qiyoslashda geortonimlarning ramziy qatlamlari ayniqsa sezilarli, chunki ikki muhitning kommunikativ vazifalari bir xil emas. Ingliz

tili global axborot aylanishida kuchli pozitsiyada bo'lgani bois, ayrim geortonimlarning inglizcha shakli xalqaro matnlarda "odatiy" ko'rinishga aylanadi; bu jarayonda endonimdan farqlanuvchi shakl - ekzonim - amaliy qulaylik, tarixiy an'ana va institutlar orqali barqarorlashishi mumkin. Endonim/ekzonim terminlarining ta'riflari United Nations Group of Experts on Geographical Names glossariysida standartlashtirilgan: endonim geografik obyekt joylashgan hududda ishlatiladigan rasmiy yoki yaxshi mustahkamlangan tildagi nom, ekzonim esa shu hududda rasmiy maqomga ega bo'lmagan tilning, mahalliy shakldan farqlanuvchi nomidir. Bu ta'riflar "ramziy ma'no"ni bevosita o'lchamaydi, ammo nom tanlovining ijtimoiy logikasini tekshiriladigan mezonlar bilan belgilab beradi.

Maqolaning dolzarbligi uch yo'nalishda asoslanadi. Birinchisi, geortonimlar qadriyatlar qatlamini ko'tarib yuradi va ijtimoiy kommunikatsiyada tez-tez metonimik qisqartirishga aylanadi: nom bilan "davlat", "xalq", "rejim", "madaniyat", "turmush tarzi" kabi keng maydon tushuniladi; bu esa stereotiplash xavfini ham, ijobiy imij yaratish imkonini ham kuchaytiradi. Ikkinchisi, o'zbek tilida yozuv, romanizatsiya va standartlashuv masalalari geortonimlarning ingliz tilidagi taqdimida ramziy "to'g'rilik" va "tanilish" mezonlarini muhokamaga olib chiqadi; BMT standartlashtirish materiallari non-Roman yozuvlar va romanizatsiya masalalarini alohida ko'rib chiqishi ham shuni ko'rsatadi. Uchinchisi, OAK talablari doirasida lingvomadaniy tadqiqotlar ko'pincha "madaniy kod" tushunchasini dalillashni talab qiladi; buni subyektiv baho bilan emas, balki terminologik aniqlik, normativ ta'riflar va ilmiy konsepsiyalar bilan asoslash zarur.

Mazkur maqola maqsadi - o'zbek va ingliz geortonimlarida ramziy ma'no hamda qadriyatlar qatlamining ifodalanish mexanizmlarini IMRAD mantiqida tahlil qilish va qiyosiy model taklif etish. Vazifalar: (1) geortonim/choronym tushunchasining ilmiy maqomini aniqlash; (2) endonim-ekzonim farqi ramziy talqinga qanday sharoit yaratishini ko'rsatish; (3) qadriyatlar qatlamining yuzaga kelish mexanizmlarini (memorializatsiya, markaz-periferiya, "o'z-begona", kolonial/postkolonial izlar) tizimlashtirish; (4) tarjima va standartlashuv muammolarida ramziy "yo'qotish"larni kamaytirish bo'yicha mezonlar ishlab chiqish.

## METODOLOGIYA

Tadqiqot dizayni konseptual-qiyosiy bo'lib, tekshiriladigan "real" manba bazasi to'rt guruhdan tuzildi. Birinchi guruh: onomastik terminologiya; unda choronymning ta'rifi va onimlar tizimidagi o'rni berilgan. Ikkinchi guruh: BMT huzuridagi UNGEGN hujjatlari; ular geografik nomlarni standartlashtirish, romanizatsiya tizimlari va terminlar lug'ati orqali endonim/ekzonimni qat'iy ta'riflaydi. Uchinchisi guruh: makon konseptini izohlovchi gumanitar va kognitiv adabiyotlar; bu yerda "space-place" farqlanishi (Yi-Fu Tuan an'anasi) hamda fazoviy idrok va "frames of reference" konsepsiyasi (kognitiv tadqiqotlar) asos sifatida olindi. To'rtinchi guruh:

romanizatsiya jadvali va amaliy transkodlashga taalluqli normativ materiallar; o'zbek tilidagi romanizatsiya resurslari UNGEGN/ilmiy jamlanmalarda berilgan.

Metodlar uch blokda ishladi. (1) Definitson tahlil: choronym/geortonim, endonim, ekzonim ta'riflari o'zaro uyg'unlashtirildi va qiyosiy "termin xaritasi" tuzildi. (2) Lingvomadaniy interpretatsiya: makon konseptining "qadriyatlashuvi", "markaz-chegara", "o'z-begona" kabi semantik o'qlar geortonimlar bilan bog'landi; bu yerda Tuan yondashuvi (space→place) konseptual tayanch bo'lib xizmat qildi. (3) Kognitiv-pragmatik yondashuv: fazoviy referens tizimlari (frames of reference) va diskursdagi nom tanlovi (endonim/ekzonim)ning kommunikativ natijasi tahlil qilindi; Levinson an'anasida "frames of reference" fazoviy kognitsiya uchun markaziy tushuncha sifatida ko'rsatiladi.

Empirik misollarni "statistik foiz" bilan sun'iy ko'paytirishdan qochildi; buning o'rniga manbalarda qat'iy belgilangan ta'rif va mezonlar, hamda geortonimlar bilan ishlashdagi institutsional qoidalar (standartlashtirish, romanizatsiya) asosida mantiqiy umumlashtirish berildi. Shu yo'l bilan "faqat real ma'lumot" talabi hujjatlashtirilgan definitsiyalar va rasmiy qo'llanmalarga tayangan holda bajarildi.

## NATIJALAR

1. Geortonim/choronym "yiriklik" orqali ramziy resursga aylanadi. Choronym toponimlar ichida yirik obyekt nomini anglatishi bilan ajratiladi; demak, bunday nomlar faqat lokal orientatsiya uchun emas, balki "kollektiv makon"ni belgilash uchun xizmat qiladi. Yirik makon nomi muhokamaga kirgan zahoti, u ko'pincha jamoaviy "biz"ni, umumiy tarixni va legitim hududiy tasavvurni qisqartirib beradi. Natija sifatida geortonim semantik jihatdan ikki qavatli bo'lib ko'rinadi: denotativ qavat (hudud referenti) va ramziy-aksiologik qavat (qadriyat/identitet ishoralari).

2. Endonim-ekzonim farqi qadriyat signallarini boshqaruvchi "tanlov nuqtasi"dir. UNGEGN glossariysi endonimni obyekt joylashgan hududdagi rasmiy yoki mustahkamlangan tildagi nom sifatida, ekzonimni esa tashqi til muhitida ishlatiladigan, mahalliy shakldan farqlanuvchi nom sifatida ta'riflaydi. Shu definitsiya asosida qiyosiy natija quyidagicha: o'zbek matnida endonimni saqlash ko'pincha "ichki me'yor" va "o'zlik" qadriyatlarini mustahkamlovchi signal bo'lib xizmat qiladi; ingliz matnida ekzonimni qo'llash esa xalqaro tanishlik, an'ana va institutsional muomalani birinchi o'ringa qo'yadi. Bu yerda "qadriyat" so'zi siyosiy baho sifatida emas, balki kommunikativ ustuvorlik sifatida ishlatilmoqda: matn kim uchun va qaysi normaga tayangan holda yozilayotganini ko'rsatadi.

3. Nomlash amaliyotining "bahsli" tabiati ramziy ma'noni kuchaytiradi. Kritik toponimiya bo'yicha jamlanma tavsifi nomlash kolonial jarayonlarda mahalliy madaniyatlarni "sukutga tushirish", millatchilik idealini xarita va nomenklaturada kanonlash hamda postkolonial identitetlar shakllanishiga xizmat qilishini ta'kidlaydi. Bu fakt geortonimlarning ramziy qatlami "o'z-o'zidan" emas, balki tarixiy ijtimoiy

jarayonlar orqali kuchayishini ko'rsatadi. Qiyosiy ravishda, ingliz tilidagi global nomlash an'analari ko'pincha tarixiy kartografiya va kolonial meros bilan kesishadi; o'zbek muhitida esa mustaqillik davridan keyingi identitet siyosati, milliy tarixni qayta talqin qilish va nomlarni me'yorlashtirish motivlari ramziy qatlamni faollashtiradi. Bu - umumiy model; u aniq empirik materialda alohida tekshiruvni talab qiladi, biroq nazariy jihatdan kritik toponimiya doirasidagi "nomlash - kurash maydoni" g'oyasi bilan mos keladi.

4. Memorializatsiya (xotira siyosati) qadriyatlarni geortonimga "biriktiradi". Jamlanma tavsifida "commemorative street names" kabi boblar mavjudligi ko'rsatiladi; bu nomlar xotira va reputatsiya siyosatining tilga ko'chgan shakli sifatida qaraladi. Geortonimlar ham memorial funksiyani bajarishi mumkin: muayyan tarixiy davr, shaxs yoki voqea bilan bog'langan yirik hudud nomi davlat timsoli yoki madaniy meros belgisi sifatida ishlatiladi. Qiyosiy farq shundaki, ingliz til muhitida memorial nomlar ko'pincha transmilliy auditoriya tomonidan "tayyor ma'no" bilan qabul qilinadi (maktab darsliklari, ommaviy madaniyat, ensiklopedik ma'lumotlar orqali), o'zbek muhitida esa memorial ma'no ko'pincha ichki tarixiy narrativ va til me'yorlariga tayanadi; bu jarayon endonim tanlovini mustahkamlaydi.

5. "Markaz-periferiya" va "nufuz" semantikasi geortonimlarning qadriyat qatlamida doimiy ishlaydi. Kritik toponimiya tavsifida nomlash amaliyoti "hegemonik" va "bahsli" deb berilishi, geortonimlar ham ierarxik makon tasavvurini mustahkamlashi mumkinligini ko'rsatadi: ayrim nomlar "markaz" sifatida, ayrimlari "chekka" sifatida sezdiriladi. Bu ierarxiya ko'pincha til birliklari orqali sezilmaydigan tarzda ishlab chiqariladi: geortonimning qo'llanish chastotasi, u bilan keladigan epitelar, nomning metonimik ishlatilishi (nom bilan "hokimiyat" yoki "institut"ni anglatish) qadriyat signallarini ko'paytiradi. Bu mexanizmning o'zi "real fakt" sifatida emas, konseptual izoh sifatida berilmoqda; uning nazariy legitimligi esa toponimlarning "nazorat" va "kurash" kontekstida talqin qilinishi bilan asoslanadi.

## MUHOKAMA

Olingan natijalar geortonimlarni "ramziy kapital" tashuvchi birlik sifatida izohlashga imkon beradi. Bu yerda "ramz" deganda, nomning shartli belgi sifatida ko'rsatish funksiyasidan tashqari, jamiyat uchun qimmat bo'lgan ma'nolarni (qadriyatlar, xotira, identitet, legitimlik) tashish xususiyati nazarda tutiladi. Aynan shu xususiyat geortonimni oddiy geografik ko'rsatkichdan farqlaydi: choronymning yirikligi uni kollektiv tasavvur maydoniga olib kiradi, bu esa qadriyatlar qatlamining shakllanishiga qulay sharoit yaratadi.

Endonim-ekzonim masalasi bu jarayonda markaziy "kalit" bo'lib chiqadi. UNGEGN ta'riflarining kuchli tomoni shundaki, ular "kimning nomi?" savolini bevosita ko'ndalang qo'yadi: endonim - ichkaridagi tilning nomi; ekzonim -

tashqaridagi tilning nomi. Shu differensiya o'zbek-ingliz qiyosida ramziy ma'noni ikki yo'nalishda kuchaytiradi.

Birinchi yo'nalish: legitimlikning ramziy ko'rinishi. Endonimni tanlash ko'pincha "mahalliy me'yor"ga sodiqlik sifatida talqin qilinadi. Bu, ayniqsa, rasmiy hujjat, akademik matn, ta'lim kontenti kabi "normativ" janrlarda kuchliroq seziladi, chunki nom tanlovi yozuv me'yoriga ham, milliy xotira narrativiga ham bog'lanadi. Ekzonim esa boshqa turdagi legitimlikni beradi: xalqaro kommunikatsiya uchun qulaylik, auditoriya tanishligi, kartografik yoki ensiklopedik an'ana bilan moslik. Bu ikki legitimlik modeli ba'zan bir-biriga zid ham bo'lishi mumkin; aynan ziddiyat ramziy qatlamni "ko'rinadigan" qiladi.

Ikkinchi yo'nalish: qadriyatlar "filtri". Ekzonimlar tarixan barqarorlashgan bo'lsa, ular bilan birga ma'lum stereotiplar, tarixiy tasavvurlar ham "import" qilinadi; endonim esa ko'pincha "o'z" tasavvurlarini markazga chiqaradi. Kritik toponimiya doirasidagi "nomlash - hegemonik amaliyot" g'oyasi bu holatni tushuntirishga yordam beradi: nomlar ayrim tarixiy kuch munosabatlarini yashirin tarzda davom ettirishi mumkin, yoki aksincha, qayta nomlash va me'yorlashtirish orqali ularga qarshi ramziy javob bo'lishi mumkin.

O'zbek muhitida geortonimlarning ramziy qatlamini kuchaytiradigan yana bir omil - yozuv va me'yor masalasi. Bu maqolada romanizatsiya texnik tafsilotlari batafsil jadval ko'rinishida berilmadi, chunki mazkur matnning maqsadi imlo qoidasini qayta bayon qilish emas; ammo UNGEGN glossariysi va standartlashtirish materiallarida non-Roman yozuvlar va ko'p tilli muhitlar uchun terminologik va amaliy muammolar qayd etilgani, bunday masalaning xalqaro darajada ham dolzarb ekanini ko'rsatadi. Shu kontekstda geortonimning bir necha grafika variantda uchrashi shunchaki "variant" emas; u ramziy tan olinishga (recognition) ta'sir qiladi: auditoriya uchun tanish shakl qadriyat signallarini tezroq faollashtiradi, notanish shakl esa "begonalik" effektini kuchaytirishi mumkin.

Ingliz muhitida esa ramziy qatlam ko'pincha global diskursning "tayyor" ramkalari bilan birga keladi. Buni maqola "ayblov" sifatida emas, kommunikativ fakt sifatida ko'radi: global til bo'lgan muhitda toponimik shakllar ham global standartlar va an'analardan birga mustahkamlanadi. Kritik toponimiya jamlanmasi tavsifida nomlashning kolonial va postkolonial identitetlar bilan bog'liqligi ko'rsatilgani, ingliz tilidagi toponimik muomalada tarixiy qatlamlar ko'proq kesishishini tushuntiradi.

XULOSA Geortonimlar o'zbek va ingliz til muhitida ramziy ma'no hamda qadriyatlar qatlamini turlicha konfiguratsiyada namoyon qiladi; bu farqning ildizi geortonimning yirik obyekt nomi (choronym) sifatidagi maqomi, endonim-ekzonim tanlovi va nomlashning sotsiopolitik tarixida yotadi. Choronymning toponimlar ichida alohida sinf sifatida keltirilishi geortonimlarning "kollektiv makon"ni belgilashda kuchli vosita ekanini nazariy jihatdan tasdiqlaydi. Endonim-ekzonim ta'riflarining

BMT glossariysida standartlashtirilgani esa qiyosiy tahlilni subyektivlikdan chiqarib, terminologik poydevorga qo'yadi: nomning qaysi til hududida rasmiy maqomga egaligi va mahalliy shakldan farqlanishi tekshiriladigan mezon bo'lib xizmat qiladi.

Kritik toponimiya doirasidagi konseptual yondashuv nomlash amaliyotining hegemonik va bahsli tabiatini, nomlarning kolonial sukunat, millatchilik idealining kanonlashuvi hamda postkolonial identitetlar bilan uzviy bog'lanishini ko'rsatadi; bu esa geortonimlarning ramziy qatlamini tarixiy va diskursiy kontekstda tushuntirishga imkon beradi. Natijada o'zbek geortonimlarida endonimik me'yor va milliy identitetni kuchaytiruvchi signal ko'proq sezilarli bo'lishi, ingliz muhitida esa ekzonimlarning tarixiy-institutsional tanishlik orqali uzoq yashashi mumkinligi konseptual model sifatida asoslandi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Choronym (termin va tipologiya).
2. American Name Society: onomastika va choronim ta'rifi.
3. ICOS onomastik terminlar ro'yxati: choronim ta'rifi.
4. UNGEGN texnik qo'llanmasi (geografik nomlarni standartlashtirish).
5. Bahramovna, Y. S. (2022). Etymological And Semantic Analysis Of Clothing Names In Different Systemic Languages. Web Of Scientist: International Scientific Research, 83-88.
6. Bahromovna, Y. S. (2021). Thematic Division of Clothing Names in English and Uzbek. European Journal Of Innovation In Nonformal Education, 1(2), 61-62.